

(15,2 тис. крб.) [31, арк. 22]. У 1987 р. у Глухівському педінституті мали місце переплати зарплат, відпускних, за лікарняними листами в сумі 1,2 тис. крб. [32, арк. 21].

Таким чином, у роки перебудови діяльність педінститутів Сумщини була доволі суперечливою. Зокрема, складно вирішувалося питання щодо забезпечення вишів висококваліфікованими викладацькими кадрами. Глухівський педінститут за цим показником посідав останнє місце серед педінститутів республіки. Водночас, зросла кількість спеціальностей, за якими готували кадри, збільшувався план прийому і, відповідно, кількість заяв від бажаючих навчатися. Педінститути стали осередками з вивчення української мови російськомовної Сумщини, важливими методичними центрами регіону, певних успіхів досягли в науково-дослідній роботі, насамперед Сумський педінститут. У вишах намагалися вирішити питання зміцнення навчально-матеріальної бази, але не завжди успішно. Зокрема, Глухівський педінститут посідав останні місця щодо забезпечення молоді навчальними площами, їдальнями і буфетами.

ПОСИЛАННЯ

1. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). – К.: Либідь, – 1992. – 196 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 9312, 201 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9343, 183 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9314, 131 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 35, 202 арк.
6. П'ятаков В.П. Партком педвузу і перебудова // Радянська школа. – К., 1987. – № 5. – С. 3–9.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9271, 273 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 79, 79 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9281, 125 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 41, 165 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 42, 201 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9289, 90 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 43, 194 арк.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2365, 204 арк.
15. Як виконується закон про мови? // Радянський педагог. Івано-Франківськ, 1990. – 6 лютого. – № 4(57). – С. 1.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 69, 140 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9328, 120 арк.
18. Основи педагогічної майстерності // Радянська школа. – К., 1987. – № 10. – С. 3–10.
19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 73, 177 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 37, 106 арк.
21. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 68, 106 арк.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9317, 146 арк.
23. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9344, 174 арк.
24. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9346, 85 арк.
25. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 81, 113 арк.
26. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 32, 184 арк.
27. Державний архів Хмельницької області, ф. Р–302, оп. 12, спр. 226, 115 арк.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 76, 85 арк.
29. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9350, 95 арк.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 3, 131 арк.
31. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9285, 90 арк.
32. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9344, 174 арк.

Кукуленко Я.И. Педагогические институты Сумщины в годы перестройки (вторая половина 80-х гг. – начало 90-х гг. XX в.)

В статье характеризуются основные направления деятельности пединститутов Сумщины. Автор отмечает, что сложно решался вопрос обеспечения вузов высококвалифицированными преподавательскими кадрами. В то же время, возросло количество специальностей, по которым готовили кадры, пединституты стали центрами по изучению украинского языка русскоязычной Сум-

щины, важными методическими центрами региона, определенных успехов достигли в научно-исследовательской работе. Отмечается, что в вузах пытались решить вопрос укрепления учебно-материальной базы, но не всегда успешно.

Ключевые слова: институт, преподаватель, студент, специализация, общежитие.

Kukulenko Ya.I. Pedagogical institutes of Sumy region in the years of “perestroika” (the second half of the 80s – the beginning of the 90s of the XX century)

The article describes the main directions of activity of pedagogical institutes of Sumy region. The author notes that the issue of providing high schools with highly skilled teaching staff was difficult to solve. At the same time, the number of specialties increased by which the staff was prepared, pedagogical institutes became centers of studying the Ukrainian language by the Russian-speaking citizens of Sumy region, important methodological centers of the region, certain accomplishments were achieved in research work. It is noted that the higher educational establishments tried to solve the issue of enhancing the educational and material base, but not always successfully.

Key words: institute, teacher, student, specialty, dormitory.

19.02.2019 р.

УДК 272/279:061:94(47+57):(477)«18/193»

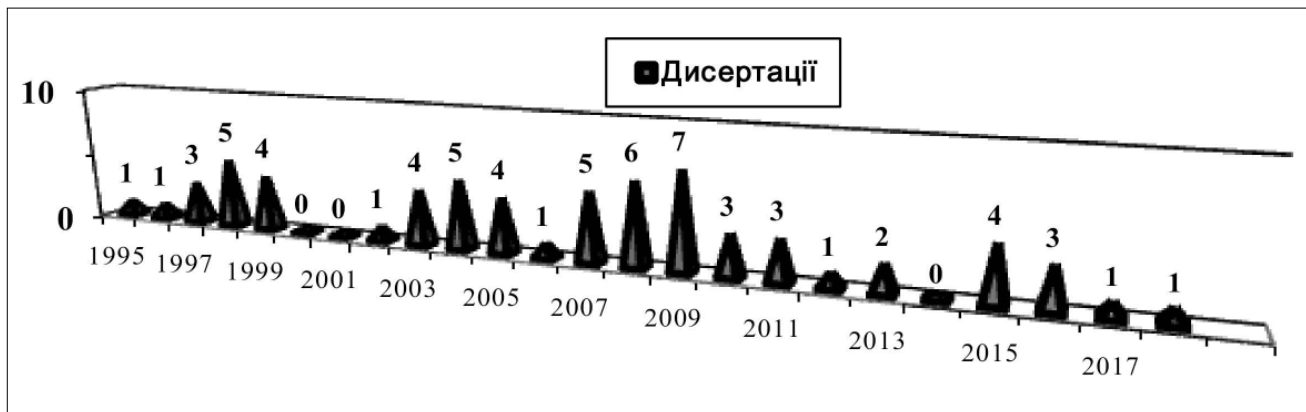
В.М. Орлов

НОВІТНІ РОСІЙСЬКІ НАУКОВО-ІСТОРИЧНІ ЦЕНТРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ЩОДО НЕПРАВОСЛАВНИХ ХРИСТІАНСЬКИХ ЦЕРКОВ У ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст. ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЕСІЙНИЙ ФАКТОР (НА ПРИКЛАДІ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

У статті охарактеризовано основні російські науково-історичні центри з дослідження державно-релігійних відносин та політики щодо неправославних християнських церков у ХІХ – першій третині ХХ ст. Установлено сучасні наукові центри, навчально-наукові установи, які спеціалізувалися на вивченні політики щодо неправославних християнських об'єднань у Російській імперії, Російській республіці, СРСР у ХІХ – першій третині ХХ ст. Визначена роль українського конфесійного фактору в сучасних російських історичних студіях. Окреслено рівень висвітлення подібної проблематики в новітній російській історіографії на прикладі дисертаційних досліджень 1990-х рр. – початку ХХІ ст.

Ключові слова: дисертація, західне християнство, науковий центр, неправославний, релігія, Російська імперія, СРСР, церква.

У новітній період з 1991 р. у Російській Федерації розпочинається активна фаза повернення істориків до дослідження історії релігії загалом та конфесійної політики щодо західних (неправославних) церков на теренах Російської імперії, СРСР упродовж ХІХ ст. до початку Другої світової війни. У радянській історіографії історія інославія, як й історія релігії та церкви, не була у фаворі і не вважалася пріоритетною. Але існували поодинокі академічні центри, які продовжували студіювання цих табуйованих і, навіть, «неперспективних» тем. Після відкриття архівів відбулося накопичення фактичних та фактогра-

Мал. 1. Підготовка та захист дисертаційних робіт з історії державної політики Росії щодо неправославних християнських церков у XIX – першій третині XX ст.

фічних знань. Цей факт, у свою чергу, відкрив можливість для активного вивчення історії релігії, державно-церковних відносин та формування в російському історіописанні цілого пласту різнопланових історичних робіт, котрі кореспондувалися з релігійною тематикою, що й зумовлює актуальність студіювання подібної проблематики.

Метою статті є аналіз основних російських науково-історичних центрів, які були задіяні у дослідженні історії неправославних християнських (католиків, протестантських) деномінацій та політики органів державної влади щодо них у XIX – першій третині XX ст. як у загальноросійському, так і в українському контексті, використовуючи дисертаційні роботи як маркер, задля аналізу перспективності або «маргінальності» обраної проблематики.

Першою дисертацією у галузі історичних наук, дотичною до студіювання політики неправославних християнських (католицьких, протестантських) церков Росії у XIX – першій третині XX ст., була праця «Лютерани в Росії (XIV–XX ст.)» О. Курило, котру було підготовлено у Відділі релігієзнавства Інституту етнографії і антропології імені М.М. Миклухо-Маклая РАН (м. Москва) та захищено в цій науковій установі під керівництвом доктора історичних наук, професора, член-кореспондента Російської академії природничих наук П. Пучкова та кандидата історичних наук Б.-Р. Логашової 21 жовтня 1995 р. [1]. На кафедрі релігієзнавства Російської академії державної служби О. Редькіною було підготовлено і захищено 6 червня 1996 р. кандидатську дисертацію на тему: «Віросповідна політика Тимчасового уряду Росії (лютий – жовтень 1917 р.)» під керівництвом кандидата філософських наук, доцента М. Одинцова, яка безпосередньо стосувалася політики Тимчасового уряду щодо неправославних християнських деномінацій [2].

Гене́за, процес становлення та особливості політики держави щодо західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. на теренах українських етнічних земель не є основною темою для російських істориків релігії. Виявлено лише одну дисертаційну роботу, присвячену історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині

XX ст. Це кандидатське дослідження на тему: «Німецькі колонії у Волинській губернії (кінець XVIII – початок XX ст.)» І. Агасієва, в котрому міститься інформація щодо політики держави з приводу діяльності західних (неправославних) християнських церков в Україні у XIX – першій третині XX ст. у регіоналістичному контексті (на прикладі Волині). Подібна праця була виконана на кафедрі вітчизняної історії та захищена на спеціалізованій ученій раді Красноярського державного педагогічного університету 17 грудня 1999 р. під науковим керівництвом доктора історичних наук, професора І. Кулиничка [3]. Подібний факт засвідчує, що українське релігійне тло не є, наразі, першорядною академічною проблемою та знаходиться на маргінесі наукових пошуків.

Особливістю російських дисертацій з історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. є їх регіональний контекст. Наприклад, з 66-ти захищених дисертацій 39 (59,1%) присвячені державній політиці щодо західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. у конкретному регіоні або макрорегіоні (на кшталт Сибіру, Приуралля або Поволжя тощо). З 39 дисертацій – 8 докторських, зокрема праці Н. Вашкау [4], П. Вібе [5], Ф. Кулієва [6], А. Машковцева [7], І. Нам [8], Т. Недзельюк [9], Н. Потапової [10], Т. Смирнової [11], – дотичні до вищезазначеної проблематики (мал. 1).

Максимальна кількість захистів дисертаційних робіт з історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. відбувалася упродовж 2000-х рр. Особливо варто відмітити чисельне зростання захищених дисертацій у 2009 р. – 7, що чітко засвідчує доконаний факт формування нових методологічних підвалин для здійснення всебічного аналізу та про остаточний перехід історико-релігійної тематики з наукового «андеграунду».

Основними центрами студіювання конфесійної політики щодо неправославних християнських церков у Російській імперії, Російській республіці, СРСР у XIX – першій третині XX ст. є Санкт-Петербург, який ще з радянських часів зберігає відповідний високий статус. Зокрема, най-

більшим центром у вивченні історії релігії та церкви і релігійної політики щодо неправославних християнських церков в Росії XIX – першій третині XX ст. є наукові та навчально-наукові структурні підрозділи Санкт-Петербурзького державного університету, в якому було підготовлено 7 дисертаційних робіт. У Російському державному педагогічному університеті імені О.І. Герцена було підготовлено 2 дисертації. Також у межах відповідних наукових тем у Санкт-Петербурзькому філіалі Інституту російської історії РАН було захищено 3 кваліфікаційні роботи. У Північно-Західній академії державної служби упродовж новітнього періоду підготовлено 1 дисертацію зазначеного історико-релігійного спрямування.

Іншим важливим центром вивчення вітчизняного аспекту історії релігії та церкви та політики щодо неправославних християнських церков на російських теренах у XIX – першій третині XX ст. залишається Москва. Однак, на відміну від Санкт-Петербурга, де функціонує моноорганізаційний навчально-науковий лідер з підготовки історико-релігійних наукових досліджень, для російської столиці характерним є розосередження у підготовці дисертаційних кваліфікаційних робіт. Так, упродовж 1991–2018 рр. було виконано 10 робіт з історії державно-конфесійної політики в царині регулювання діяльності неправославних християнських церков на російських теренах у XIX – першій третині XX ст. у наступних навчально-наукових установах: Російській академії народного господарства і державної служби (2); Московському державному університеті імені М.В. Ломоносова (1); Російському державному соціальному університеті (1); Російському державному гуманітарному університеті (1); Російському державному університеті туризму і сервісу (до 2007 р. – Московський державний університет сервісу) (1); Московському державному обласному університеті (1); Военному університеті Міністерства оборони (1). Окрім навчально-наукових установ робота над підготовкою дисертаційних досліджень державної політики щодо діяльності неправославних християнських церков на російських теренах у XIX – першій третині XX ст. здійснюється в академічних установах. Наприклад, в Інституті російської історії РАН – 1 дослідження та в Інституті етнографії і антропології імені М.М. Миклухо-Маклая РАН – 1.

Також на сучасному етапі значний прорив у підготовці кваліфікованих наукових кадрів істориків-дослідників політики російських державних утворень з історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. є Саратов (кафедри історичного профілю Саратовського національного дослідного державного університету імені М.Г. Чернишевського) та Омськ (Омський державний університет імені Ф.М. Достоєвського й Омський державний педагогічний університет імені А. Котенка). Наприклад, наявним свідченням академічного зростання та процесу формування саратовської наукової історико-релігійної школи є підготовка докторських дисертацій Н. Вашкау [4], О. Ліценбергер [12; 13] (кандидат-

ська і докторська роботи); кандидатських – М. Євсєєва [14], М. Єгорової [15], Ж. Яковлевої [16]. В Омську студіювання історії релігії західних неправославних християнських об'єднань Росії у XIX – першій третині XX ст. здійснюється у контексті етнографічних нарацій, зокрема у контексті конфесійних прагнень німецької меншини та їх релігійних прагнень. В Омському державному університеті імені Ф.М. Достоєвського були підготовлені докторські дослідження Т. Смирнової та кандидатські – О. Бетхера (Бьоттхера) [17], Ю. Подопрігори [18], Т. Савраніної [19], а в Омському державному педагогічному університеті підготовка докторської дисертації П. Вібе [5] та кандидатської – І. Черказьянової [20].

Можемо проаналізувати за допомогою кількісного компоненту рівень зростання науково-історичних центрів зі студіювання історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. Так, за радянської доби такі центри функціонували в Москві та Ленінграді (зараз – Санкт-Петербург) [21, с. 264]. Окремі дисертаційні роботи з історико-релігійної проблематики були захищені у Томську. Упродовж 1990-х рр. – початку XXI ст. відбувається становлення нових науково-історичних центрів, зокрема з підготовки дисертацій в Архангельську, Бирську, Благовещенську, Владикавказі, Волгограді, Скатеринбурзі, Іркутську, Казані, Кірові, Краснодарі, Красноярську, Махачкалі, Нижньому Новгороді, Новосибірську, Південно-Сахалінську, Пскові, Рязані, Смоленську, Ставрополі, Томську, Челябінську.

Підготовка дисертаційних робіт як важливий етап кваліфікації наукових працівників неможлива без функціонування спеціалізованих учених рад з наявною чисельністю висококваліфікованих наукових кадрів. Упродовж 1991–2018 рр. відбувалися успішні захисти кандидатських і докторських робіт, через які червоною лінією проходить історико-релігійна тематика, зокрема дослідження державно-конфесійних відносин. Згідно з власними авторськими підрахунками упродовж зауваженого вище періоду було захищено 66 дисертацій з історії державно-конфесійної політики щодо західних (неправославних) церков у Росії XIX – першій третині XX ст., зокрема докторських – 20, тобто 30,3% та кандидатських – 46 (69,7%). 55 робіт захищено зі спеціальності 07.00.02 – «Вітчизняна історія», що становить 83,3% від загальної чисельності виконаних і захищених дисертацій; 4 (6,1%) – 07.00.07 – «Етнографія, етнологія і антропологія»; 3 (4,5%) – 07.00.09 – «Історіографія, джерелознавство і методи історичних досліджень»; по 1 (по 1,5%) роботі: 07.00.15 – «Історія міжнародних відносин та зовнішньої політики»; 09.00.06 – «Філософія релігії»; 09.00.13 – «Релігієзнавство, філософська антропологія, філософія культури»; 24.00.01 – «Теорія та історія культури».

Наукове керівництво над кандидатськими роботами з питань дослідження державної політики щодо західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. здійснювали доктори історичних наук, про-

фесори: А. Аврус, С. Айдарова, Ю. Аксютін, О. Васильєва, Н. Вашкау, П. Вібе, Р. Габдулхаков, Б. Гальперіна, Р. Ганелін, Ю. Гераськін, А. Герман, Р. Дзаттіати, С. Кашенко, М. Коваленко, Є. Кодін, І. Кулинич, Ю. Лукін, С. Мургузалієв, І. Нам, І. Наумов, М. Одинцов, О. Пашков, І. Плеве, Т. Плохотнюк, П. Пучков та Б.-Р. Логашова (кандидат історичних наук, доцент), В. Ратушняк, О. Редькіна, О. Сенюткіна, А. Смолін, О. Сухова, М. Томілов, В. Чернуха, М. Шиндялов, В. Шишкін та доктор психологічних наук М. Мухелішвілі; кандидати історичних наук, доценти: С. Брежнева, В. Ляпін, Є. Некрасов, А. Павлов, В. Первушкін тощо.

Науковими консультантами докторських кваліфікаційних робіт зауваженого історико-релігійного спрямування упродовж 1991–2018 рр. були: доктор історичних наук, доцент Ю. Балибердін; доктор історичних наук, професор О. Волков; доктор історичних наук, професор Ю. Голуб; доктор історичних наук, професор С. Дударьонюк; доктор економічних наук, професор М. Загорюлько та доктор історичних наук, професор І. Тюменцев; доктор історичних наук, професор В. Зверев; доктор історичних наук, професор С. Зубанова; доктор історичних наук, професор О. Лейкін; доктор історичних наук, професор А. Магометов; доктор історичних наук, доктор мистецтвознавства, професор М. Парфентьев; доктор історичних наук, професор С. Полторац; доктор історичних наук, професор М. Томілов; доктор історичних наук, професор М. Флоринський; доктор історичних наук, професор С. Фоміних та кандидат історичних наук, професор А. Филімонов.

У новітній період в Російській Федерації основним науковим центром із захисту кандидатських і докторських дисертацій з вітчизняної історії релігії та державної політики щодо західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. є Санкт-Петербург. Починаючи з 1990-х рр. й по сьогодні, у Санкт-Петербурзькому державному університеті відбулося 8 успішних захистів докторських (А. Далгатов, М. Крапівін, Ю. Макаров, А. Тихонов) і кандидатських (І. Амбарцумов, О. Андріянова, О. Князева, Г. Соловйова) дисертацій з історії релігії та політики щодо історичної ретроспективи неправославних християнських церков у Росії XIX – першій третині XX ст. У цьому контексті спеціалізовані вчені ради з історичних наук Санкт-Петербурзького державного університету є абсолютними рекордсменами з усебічного аналізу дисертаційних робіт щодо державно-релігійних відносин та ролі неправославних християнських об'єднань у XIX – першій третині XX ст. Також у Санкт-Петербурзі функціонує важливий академічний центр, на базі котрого відбуваються успішні захисти дисертаційних робіт пошукачів – це Санкт-Петербурзький інститут історії РАН. Упродовж новітнього періоду існування установи відбулися 4 успішні захисти докторської (І. Черказьянова, 2008 [22]) і кандидатських (Ю. Белов, 1999 [23]; І. Вібе, 2009 [24]; О. Дорська, 1997 [25]) дисертацій, дотичних до зауваженої проблематики.

Окрім Санкт-Петербурга науковим центром зі студію-

вання історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – початку XX ст. є Саратов. Так, у спеціалізованій вченій раді Саратовського національного дослідницького державного університету імені М.Г. Чернишевського відбулося 6 захистів дисертаційних робіт.

Продовження фундації наукових центрів відбувається в Томську (на базі підрозділів історичного спрямування Томського державного університету), Владикавказі (в Північно-Осетинському державному університеті імені К. Хетагурова), Волгограді (у Волгоградському державному університеті). За авторським підрахунками підготовка дисертаційних досліджень з історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – початку XX ст. на російському релігійному ґрунті відбувається у 40 наукових та навчально-наукових інституціях країни.

Таким чином, можемо констатувати, що упродовж 1990-х рр. – початку XXI ст. історія релігії в новітній російській історіографії стала її невід'ємною складовою, про що засвідчує й зростання чисельного складу дисертаційних робіт з історії західних (неправославних) християнських церков у XIX – першій третині XX ст. Свідченням цього факту є формування наукових центрів зі студіювання історико-релігійної проблематики та підготовки когорти нових науковців, для котрих не є характерним методологічний монізм.

ПОСИЛАННЯ

1. Курило О.В. Лютеране в России (XIV–XX вв.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.07. Москва, 1995. – 16 с.
2. Редькина О.Ю. Вероисповедная политика Временного правительства России (февраль – октябрь 1917 года): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 09.00.06. Москва, 1996. – 22 с.
3. Агасиев И.К. Немецкие колонии в Вольнской губернии (конец XVIII – начало XX вв.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Красноярск, 1999. – 22 с.
4. Вашкау Н.Э. Духовная культура немцев Поволжья: проблемы школы и образования 1764–1941 гг.: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Саратов, 1998. – 38 с.
5. Вибе П.П. Немецкие колонии в Сибири в условиях социальных трансформаций конца XIX – первой трети XX в.: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Омск, 2009. – 41 с.
6. Кулиев Ф.М.-отлы Государственно-конфессиональные отношения на Северном Кавказе в конце XVIII – начале XX вв.: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Владикавказ, 2013. – 46 с.
7. Машковцев А.А. Конфессиональная политика государства в отношении католиков и протестантов Среднего Поволжья и Приуралья во второй половине XIX – начале XX века: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Ижевск, 2015. – 49 с.
8. Нам И.В. Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока в условиях революции и гражданской войны (1917–1922 гг.): автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Томск, 2008. – 51 с.
9. Недзелюк Т.Г. Конфессиональное сообщество католиков Сибири: влияние мировоззрения на повседневную жизнь (1830–1917 гг.): автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Новосибирск, 2015. – 36 с.
10. Потапова Н.В. Евангельское христианство и баптизм в России в 1917–1922 гг. (на материалах Дальнего Востока): автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Южно-Сахалинск, 2015. – 50 с.
11. Смирнова Т.Б. Немецкое население Западной Сибири в конце XIX – начале XXI века: формирование и развитие диаспорной группы: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.07. Омск, 2009. – 49 с.
12. Лиценбергер О.А. Евангелическо-лютеранская церковь и Советское государство (1917–1938): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Саратов, 1997. – 18 с.
13. Лиценбергер О.А. Римско-католическая и Евангелическо-лютеранская церкви в России: сравнительный анализ взаимоотношений с государством и обществом (XVIII – начало XX вв.): автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Саратов, 2005. – 36 с.
14. Евсеев Н.О. Меннониты в Саратовском Заволжье (1854–1941 гг.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Саратов, 2016. – 25 с.

15. Егоров М.В. Поволжские немцы в стремлении к сохранению национальной идентичности, традиционных устоев жизни: автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Саратов, 2006. – 29 с.
16. Яковлева Ж.В. Антирелигиозная кампания в Саратовском Поволжье (конец 1920-х – начало 1940-х гг.): дисс. ... кандидата ист. наук : 07.00.02. Саратов, 2017. – 266 с.
17. Бетхер А.Р. Традиционное хозяйство немцев Западной Сибири в конце XIX – первой трети XX вв.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.07. Омск, 2003. – 25 с.
18. Подопрігора Ю.И. Этнический и конфессиональный состав немцев Павлодарского Прииртышья в XX – начале XXI века: автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.07. Томск, 2009. – 19 с.
19. Савранина Т.В. Этнический и конфессиональный состав немцев Западно-Сибирской равнины (конец XIX – XX вв.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.07. Новосибирск, 1997. – 17 с.
20. Черказянова И.В. Немецкая колониальная школа в Сибири (конец XIX в. – 1938 г.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Омск, 1998. – 26 с.
21. Орлов В.М. Релігійна політика Російської імперії щодо неправославних християнських об'єднань і їх діяльність в Україні XIX – початку XX ст.: українська радянська історіографія 1950-х – першої половини 1980-х рр. Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – Київ; Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2018. – Вип. 11. С. 264–266.
22. Черказянова И.В. Школьное образование российских немцев: проблема взаимодействия государства, церкви и общества: автореф. дисс. ... д-ра ист. наук : 07.00.02. Санкт-Петербург, 2008. – 41 с.
23. Белов Ю.С. Правительственная политика по отношению к неправославным вероисповеданиям России в 1905–1917 гг.: дисс. ... кандидата ист. наук : 07.00.02. Санкт-Петербург, 1999. – 494 с.
24. Вибє И.Н. Вероисповедная политика самодержавства в Западном крае (1830–1855): автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Санкт-Петербург, 2009. – 26 с.
25. Дорская А.А. Вопрос о свободе совести в российском законодательстве 1905–1917 гг.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Санкт-Петербург, 1997. – 16 с.

Орлов В.Н. Новейшие российские научно-исторические центры исследования политики относительно неправославных христианских церквей в XIX – первой трети XX в. и украинский конфессиональный фактор (на примере диссертационных исследований)

В статье охарактеризованы основные российские научно-исторические центры исследования государственно-религиозных отношений и политики относительно неправославных христианских церквей в XIX – первой трети XX в. Установлены современные центры, учебно-научные учреждения, которые специализировались на изучении политики относительно неправославных христианских объединений в Российской империи, Российской республике, СССР в XIX – первой трети XX в. Определена роль украинского конфессионального фактора в современных российских исторических исследованиях. Установлен уровень освещенности этой проблематики в новейшей российской историографии на примере диссертационных исследований 1990-х гг. – в начале XXI в.

Ключевые слова: диссертация, христианство, научный центр, неправославный, религия, Российская империя, СССР, церковь.

Orlov V.M. The newest Russian scientific and historical centers of researching of policies of relatively non-Orthodox Christian churches in the 19th – the first third of the 20th centuries and Ukrainian confessional factor (on the example of dissertation researches)

This article describes the main Russian scientific and historical centers of the study of state-religious relations and policies of relatively non-Orthodox Christian churches in the 19 – first third of the 20th century. Established modern centers, educational and scientific institutions that specialized in the study of policies of regarding non-Orthodox Christian associations in the Russian Empire, the Russian Republic and the USSR in the 19 – first third of the 20th century. The role of the Ukrainian confessional factor in modern Russian historical research has been determined. The level of coverage of this issue in the newest Russian historiography is determined on the example of dissertation researches of the 1990s – early 21st century.

Key words: dissertation, Christianity, scientific center, non-Orthodox, religion, Russian Empire, USSR, church.

30.01.2019 p.

УДК 7.03:7.048:7.071.1(477.52/.54)

О.Є. Ковальов

З ІСТОРІЇ СЕМАНТИКИ РОМБІЧНОГО ОРНАМЕНТУ У ТВОРЧОСТІ МАЙСТРІВ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА СІВЕРЩИНИ

У статті розглядається походження ромбо-меандрового орнаменту, висвітлюється його застосування як магичного загального фону на ритуальних речах, як окремих знаків та символів зображених на виробах пізньопалеолітичної стоянки с. Мізина на Чернігівщині. Досліджується використання орнаментальної композиції у творчості майстрів декоративно-прикладного мистецтва Сіверщини.

Ключові слова: Мізинська пізньопалеолітична стоянка, Чернігівське тригранно-виїмчасте різьблення на дереві, символ, семантика.

У декоративних візерунках відображалось уявлення людини про життя, довкілля. Це своєрідний код, розшифрувавши який, можна прочитати композицію елементів так само, як свого часу було прочитано шумерські клинописи та єгипетські ієрогліфи.

Археологічні знахідки на території України свідчать про те, що найдавніші пам'ятки мистецтва з'явилися ще в період пізнього палеоліту (25–15 тисячоліть тому). Палеолітичні стоянки, відкриті археологами в Києві (Кирилівська стоянка), у Мізині на Десні, у с. Пушкарях поблизу Новгород-Сіверського та інші, дають цінний матеріал для визначення художньої діяльності первісної людини.

У поселеннях давніх мисливців, які жили великими родовими колективами, знайдені вироби з мамонтових кісток або рогів північного оленя – стилізовані статуетки жінок, птахів, звірів.

Багато предметів з кісток знайдено в Мізинському поселенні на р. Десні Чернігівської області. Привертають увагу умовні, узагальнено трактовані статуетки жінок з бивня мамонта, які мали культове призначення, вважалися оберегами домашнього вогнища, вирізані з кістки мамонта браслети, орнаментовані зигзагоподібними лініями, що мали символічне значення. Мізинські майстри використовували фарбу. Про це свідчить кольоровий візерунок на лопатці і щелепах мамонта, розписаних червоною вохрою. Це одне з ранніх і рідкісних живописних зображень у палеолітичному мистецтві Східної Європи.

Походження ромбічного орнаменту відоме з палеолітичної давнини до сучасності упродовж більше двох десятків тисячоліть. У наш час, за етнографічними даними, ромбічний орнамент у його багатогранності зустрічається у всіх народів світу.

Таку повсюдність ніяк не можна пояснити легкістю зображення саме ромбічної фігури: звичайний квадрат, теж широко розповсюджений у народних орнаментах, більш простий і легкий у виконанні, але з тисячоліття в тисячоліття різні народи в різних частинах Старого Світу з великою наполегливістю зображували ромби, створювали суцільний килимовий візерунок з ромбів або малювали символи родючості, в основі яких дуже часто був ромб. Уся система «ромбів з гачками», ретельно досліджена А.К. Амброзом, побудована на ромбі [1, с. 11–27]. Амб-